

A U R A

TIDSKRIFT FÖR AKADEMISKA STUDIER AV NYRELIGIOSITET

Hemsökta hus och medielogikens spöken: Spiritualistiska mediers inträde i svensk television under 2000-talet

Jessica Moberg

Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet, Vol. 7 (2015), 5–35.

doi: <https://doi.org/10.31265/aura.504>

De första tio årgångarna, utgivna mellan 2009 och 2018, av *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2000-4419) publicerades ursprungligen i tryckt format. Från och med volym 11 (2020), har tidskriften omarbetats till en diamond open access-tidskrift, och har bytt namn till *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2703-8122). Samtliga artiklar, redaktionella texter och bokrecensioner från volymerna 1–10 publiceras nu online med open access (Creative Commons BY-SA 4.0 licence) med tillstånd från författarna.

For the first ten volumes, published between 2009 and 2018, *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2000-4419) was exclusively available in printed form. Starting with volume 11 (2020), the journal is re-envisioned as a diamond open access journal and will be renamed *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* (ISSN: 2703-8122). All articles, editorials, and reviews from volumes 1–10 are published online in open access form (Creative Commons BY-SA 4.0 licence) with the permission of the author(s).



Hemsökta hus och medielogikens spöken

Spiritualistiska mediers inträde i svensk television
under 2000-talet

Jessica Moberg

Mediet Terry Evans har tillkallats för att få bukt med de andar som stör friden hemma hos en barnfamilj i Kallhäll. Efter att ha gått en runda i huset pekar han ut källan till oroligheterna: en arg och frustrerad man som avlidit i en eldsvåda och som inte lyckats ”gå över till andra sidan”. För att avlägsna anden formar Evans tillsammans med familjen en cirkel och ber denne att släppa taget om platsen och ”gå mot ljuset”. Efter några minuter förklarar mediet att anden är borta (*Det okända* 8.2.2006).

Reality-tv med spiritualistiska medier har fått en internationell boom i början av det nya årtusendet, något som kan ses som ett uttryck för en bredare populärkulturell fascination för ockulta och övernaturliga fenomen (se Partridge 2004, Kalvig 2009, Hill 2011). Episoden som beskrivs ovan utspelar sig i *Det okända*, som är det mest långlivade av de svenska tv-programmen. Serien har producerats kontinuerligt sedan 2004 och dragit stora mängder tittare; under våren 2011 sågs den av i genomsnitt 195 000 personer (Kingsepp 2012: 134). *Det okända* kretsar kring hemsökelse och porträtterar spiritualistiska mediers försök att rensa privatpersoners hus och lägenheter från

störande andar.¹ Genom programmet har spiritualister fått något de tidigare saknat: ett utrymme i svensk television. För medierna har deltagandet lett till kändisskap och därigenom nya möjligheter att hålla storseanser, driva kurser, föreläsa och skriva böcker. Intresset för traditionen verkar också ha ökat i och med mediernas synlighet i tv. Samtidigt har kritiska röster höjts, inte bara utifrån utan också inifrån de egna leden. Det är i synnerhet ”husrensningarna” många ställer sig tveksamma till.² Dessa har nämligen inte utgjort någon central del av den historiska spiritualismen, där man snarare sökt tillkalla andar än att avhysa dem. Hur kommer det sig att spiritualistiska medier avlägsnar andar från svenska hem?

Man kan givetvis närma sig en sådan fråga utifrån olika perspektiv. Som religionsvetare söker vi ofta efter historiska rötter inom en aktuell tradition eller också letar vi efter influenser från andra sådana – institutionaliserade eller populära. För att öka vår förståelse av religiös dynamik finns dock anledning att utvidga vår analytiska repertoar. Som Christopher Partridge (2004) visat i sina analyser av vad han kallar ”occulture” har medieperspektiv mycket att erbjuda studiet av nyreligiositet och esoterism, och föreliggande artikel utgör ett bidrag till denna forskning. Det medieteoretiska forskningsfältet inkluderar en mängd olika riktningar (Lövheim 2006: 14). I detta fall söks främst inspiration i diskussioner om (mass)mediers roll som drivkraft för reli-

¹ I artikeln används begreppen ”andeavlägsnande” och ”husrensning” då de har en mer neutral klang än kristet färgade termer som ”exorcism” eller ”andeutdrivning”. Begreppet ”husrensning” används ibland också av medierna själva.

² Samtal med seansbesökare hos Förbundet två världar och Spiritualistiska sällskapet i Göteborg, samt diskussioner på Internetforumet Spiritualism i fokus. Se <http://spiritualism.ifokus.se>. (Samtliga Internetsidor som denna artikel hänvisar till kontrollerades 7.08.2015.)

giös förändring (Hjarvard 2008, Lundby 2009). Även om ett antal sådana studier gjorts av det nyreligiösa fältet har fokus i regel legat på innehåll, cirkulation, och reception av fiktion (Clark 2003, Partridge 2004, Clark 2007, Hill 2011). *Det okända* och liknande serier skiljer sig emellertid från renodlad fiktion genom att de involverar verkliga religiösa representanter (Kingsepp 2012, cf. Kalvig 2009, Kalvig 2013), något som reser spörsmål om dessas tillgång till massmediala arenor och de villkor som formar deras deltagande.³ Studiens syfte är att beskriva och analysera hur de spiritualistiska mediernas tv-medverkan möjliggjorts och präglats av processer, trender och genrer i det svenska tv-landskapet, samt att diskutera deras plats i detta landskap. I fokus för analysen står hur medierna genom sitt deltagande anammat nya praktiker och därigenom förändrat sitt mediumskap, men även de möjligheter de getts att nå ut med spiritualistiska budskap till en bredare allmänhet beaktas. I presentationen läggs särskild vikt vid *Det okända* och dess husrensningar.

Studien är baserad på en genomgång av *Andarnas makt* (2003-2004), *Förnimmelse av mord* (2003), *Det okända* (2004-2015) och *Akademien för det okända* (2007), där seriernas övergripande tematik, genretillhörighet, berättartekniska uppbyggnad och mediernas uppgifter uppmärksammas.⁴ Som jämförelsematerial används även skräck-

³ Att ordet medium har en dubbel betydelse, det vill säga refererar till spiritualistiska eller populärreligiösa "kanaler" och massmedier är givetvis förvirrande. För att tydliggöra betydelsen används begreppen "spiritualistiska medier" respektive "massmedier" när betydelsen inte framgår av sammanhanget. Läsare som intresserar sig för mediebegreppets historia hänvisas till Hill (2011: 20-21).

⁴ Av tidsmässiga skäl har jag dragit en övre gräns vid hösten 2011 då TV4 plus, som producerat majoriteten av dessa program, bytte namn till Sjuan.

filmerna *The Exorcist* (1973), *Amityville Horror* (1979) och *Poltergeist* (1982).

SPIRITUALISM I SVERIGE

Den moderna spiritualismen⁵ kan sägas ha fått sitt genombrott i USA år 1948, då systrarna Kate och Maggie Fox utformade ett knacknings-system för kommunikation med avlidnas andar. Intresset blev stort och snart framträdde en mängd medier som menade att de stod i förbindelse med de döda, och systrarnas knackningssystem utvecklades gradvis till de seanser som blivit kännetecknande för rörelsen (se Oppenheim 1985). Spiritualismen fick fäste i Sverige under sent 1870-tal och har sedan dess utövats i såväl organiserad som oorganiserad form. Under de tidiga åren samlades sympatisörerna kring tidskriften *Efteråt?* (1891-1922) och verksamheten bedrevs främst i form av cirkular i hemmen (se Sanner 1995: 358). Den första föreningen grundades 1878, och kring sekelskiftet fick den ett antal efterföljare. I likhet med den internationella miljön låg tyngdpunkten på seanserna, även om tidiga spiritualister också ägnade sig åt meditation (Frisk 1989: 33-34). Under årens lopp har dock nya aktiviteter kommit att införlivas. Som Liselotte Frisk visat introducerade de yngre generationerna under sent 1900-tal bland annat tarotkortläggning och schamanistiska tekniker från det bredare nyreligiösa fältet (Frisk 1989: 33-35).

⁵ I studien görs en åtskillnad mellan spiritism och spiritualism. Spiritism förstås här som en bred kategori som inkluderar historiska och samtida former av andekommunikation. Spiritualism ses som en form av spiritism, men refererar här uteslutande till de grupper och rörelser som har rötter i 1800-talets andra hälft. Bland dessa finns både den anglosaxiska versionen och den franska tradition som går tillbaka till Allan Kardec (vars efterföljare föredrar självbeteckningen spiritism). Den senare finns i dagens Sverige främst representerad i migrantgrupper från Sydamerika och lämnas i artikeln därhän.

Sverige har till skillnad från andra länder ingen tradition av spiritualistiska kyrkor, utan den organiserade verksamheten har huvudsakligen bedrivits i föreningsform (se Frisk 1989: 33-35). De lokala grupperna verkar också ha haft en stark ställning, och rörelsen har aldrig varit helt enad på nationell nivå. En sådan ansats gjordes dock 1949 i och med bildandet av Sveriges spiritualisters riksförbund (SSR), som utöver samverkansfunktionen även bedrivit utbildning av medier. Många föreningar valde dock att inte ansluta sig utan förbli oberoende. Under 1980-talet splittrades SSR, och som ett resultat bildades utbrytarsamfundet Spiritualistiska riksförbundet för andlig utveckling (SRAU) (Frisk 1989: 33-35). I brist på nationell samordning har mediumutbildningen sannolikt varit viktig för att ena den spiritualistiska miljön. I synnerhet Ramsbergsgården, som grundades av SSR 1968, verkar ha varit betydelsefull i detta avseende (se Frisk 1989: 33-35). Gården har dock bytt ägare ett flertal gånger och sedan 1980-talet har mediet Jane Lyzell varit en viktig kraft bakom verksamheten. Under 1980-talet initierade Ramsbergsgården ett nära samarbete med spiritualistiska organisationer i Storbritannien; bland annat anlätades medierna Iris Hall, Terry Evans, Julia Griffiths och Colin Fry som lärare.⁶ Många av tv-medierna, i synnerhet de som deltog i tidiga produktioner, har sin omedelbara bakgrund i denna angliciserade miljö.

⁶ Se: http://www.ramsbergsgarden.se/uploads/1/8/7/2/18724800/sv._moderna_spiritualistiska_historia.pdf; <http://www.ramsbergsgarden.se/garingrdens-historia.html>.

Utöver lärarna Hall (död 2010) och Evans⁷ återfinns bland andra deras studenter Jill Petersson, Anders Åkesson och Jörgen Gustafsson.⁸

Spiritualismen har också existerat utanför det organisatoriska hägnet. Denna populära (dessvärre dåligt utforskade) variant förefaller betydligt mer eklektisk än den som utövats i föreningarna och angränsar till, och flyter in i, den bredare nyreligiösa miljön. Inom detta populärspiritualistiska fält är det möjligt att finna såväl självutbildade medier som erbjuder en rad olika praktiker som privatpersoner som ägnar sig åt ”anden i glaset” eller använder quija board. Ett par av de svenska tv-medierna – Elisabeth Långe och Lena Ranerhag – förefaller vara självlärda och ha sin bakgrund i denna miljö.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Hur har då medierna kommit att ta plats i tv och hur kan man förstå de processer som möjliggjort deras entré och format deras deltagande? Stig Hjarvard, Knut Lundby med flera har utarbetat teoretiska resonemang som är användbara i detta avseende. Enligt Hjarvard och Lundby kännetecknas västerländsk högmodernitet av ett mångfaldigande av medier (tv, radio, tidningar, Internet, sociala medier, mobiltelefoner etc.) och ökad integration av dessa i våra dagliga liv, något som radikalt omformar våra samhällen och kommunikationsmönster – en process

⁷ Enligt uppgift ska Hall ha verkat som präst (*minister*) inom en engelsk spiritualistisk kyrka, men jag har dessvärre inte lyckats ta reda på vilken. Evans är licensierad som medium genom Storbritanniens största och äldsta organisation, The Spiritualists' National Union, vilket framkommer på hans hemsida där han publicerat sitt diplom. Se: <http://media.creativexperiences.se/2014/06/Terrys-Diplom.jpg>.

⁸ Se: http://www.ramsbergsgarden.se/uploads/1/8/7/2/18724800/sv._moderna_spiritualistiska_historia.pdf; <http://www.ramsbergsgarden.se/garingrdens-historia.html>.

Lundby kallar mediatisering (*mediatization*) (Hjarvard 2008, Lundby 2009). Samtidigt har massmedier i hög utsträckning frigjort sig från de institutioner som tidigare kontrollerat dem och i praktiken kommit att utgöra en oberoende sfär, reglerad av så kallad *medielogik* (Lundby 2009, cf. Asp 2014). Teorier om medielogik lanserades ursprungligen av David L. Altheide och Robert P. Snow men har vidareutvecklats av bland andra Kent Asp och Stig Hjarvard. Med medielogik åsyftas hur konkurrens mellan medieaktörer och förväntningar hos brukare/tittare lett till strömlinjeformning av medierepresentationer (Altheide & Snow 1979, Asp 1995: 47-50, Hjarvard 2008, Asp 2014: 256). I en tid där medier och information finns i överflöd kan brukarnas lojalitet inte tas för given, och för att behålla dem har medieaktörer utarbetat olika strategier. En av dessa är att skapa fasta och förutsägbara brukarvanor genom att (re)presentera händelser och personer i enlighet med redan kända berättarstrukturer och medieformat (Asp 1995, Asp 2014). Centralt för Hjarvards resonemang är att även personer verksamma i den politiska och religiösa sfären i allt högre grad har tvingats anpassa sig till denna logik (Hjarvard 2013). Resonemang-
et om mediatisering har dock kritiserats av forskare som menar att utgångspunkterna är fyrkantiga och deterministiska, och att slutsatserna är dåligt empiriskt underbyggda. Religionsvetaren Oliver Krüger har till exempel poängterat att man i studiet av religion och medier måste beakta lokala medieprocesser och agens. Religiösa grupper, framhåller Krüger, ”mediatiseras” inte passivt, utan deras föreställningar, normer och praktiker danar och sätter gränser för deras mediatisering (Krüger 2015).

Det finns mycket att ta fasta på i Hjarvard och Lundbys resonemang, även om kritiken måste beaktas. I denna text förstås de spiritualistiska mediernas inträde i tv mot bakgrund av en bred högmodern mediatiseringsprocess där medielogik spelar en central roll. I studien ses tv-monopolets avreglering och framväxten av reklamfinansierade

kanaler som ett nationellt uttryck för hur massmedier mångfaldigats och blivit alltmer institutionellt oberoende (här från statliga myndigheter) samtidigt som de kommit att konkurrera inbördes (jfr Furhammar 2006: 20-21). Utvecklingen är naturligtvis en del av en mer genomgripande förändring av det svenska politiska och ekonomiska systemet i en marknadsliberal riktning, som inkluderar privatiseringar av en rad tidigare statsmonopol. Av intresse i artikeln är hur, och på vilka sätt, medielogik (i betydelsen strömlinjeformning av medieformat och berättarstrukturer) format det digitala utrymme de spiritua- listiska medierna fått, men deras möjligheter att prägla och använda detta ”rum” kommer också att uppmärksammas.

I studien diskuteras även genre med utgångspunkt i Stella Bruzzis och Yvonne Lefflers analyser av reality respektive skräck (Bruzzi 2000, Leffler 2001). I fokus står hur *Andarnas makt* och *Det okända* övertagit modeller, tankar och praktiker från skräckfilm, vilket ses som ett exempel på medielogik. Liknande praktiker och föreställningar har dock förekommit inom det historiska populärreligiösa fältet och det kan vara på sin plats med ett par ord om relationerna mellan skräckfiktio- n och ”verklighetens” populära praktiker och berättelser (om spöken, gengångare etc.). Min utgångspunkt, som är inspirerad av både Douglas E. Cowan och Michael W. Cuneo, är att det finns ett ömsesidigt utbyte mellan dessa: att populära element tas upp inom skräckfiktio- n, samtidigt som denna i sin tur inspirerar till förändring av ”verkliga” praktiker och berättelser (Cowan 2008: 5-14, Cuneo 2001). Man kan därmed sannolikt spåra rötterna till skräckfilmskon- cept och de praktiker som porträtteras där ytterligare tillbaka i tiden, även om det inte görs i denna studie.

I REKLAMFINANSIERAD OCH UNDERHÅLLNINGSSINRIKTAD TELEVISION

Det är omöjligt att förstå fenomenet tv-medier utan att beakta de strukturella förändringar som skett inom den svenska tv-sektorn sedan mitten av 1980-talet. Centralt här är avregleringen av statens sändningsmonopol och bildandet av privatägda kanaler – vilket resulterat i ett helt nytt tv-landskap. Det var i de nya kanalerna som spiritualistiska medier började dyka upp strax efter millennieskiftet, och deras inträde är intimt sammanvävt med ekonomiska processer och trender i dessa. Till skillnad från de statliga kanalerna (som erbjöd en bred repertoar av folkbildning, underhållning, snäva kulturprogram och information) finansierades de privata motsvarigheterna genom reklamintäkter och konkurrerade därmed om tittarna på ett nytt sätt, vilket påverkade deras orientering och innehåll. Flera av dem profilerade sig gentemot specifika tittargrupper och majoriteten fokuserade på lättillgänglig underhållning i form av såpoperor, relationshower och program om exotiska (ibland magstarka) fenomen⁹ (Furhammar 2006: 46, 70-74). En annan genre som fick en stark ställning under andra hälften av 1990-talet – i synnerhet i Kanal 5 – var reality-tv, något som kommer till uttryck i serier som *Big Brother*, *Popstars* och *Bachelor* (se Furhammar 2006: 72-74, 237-254).¹⁰ År 2003 lanserade Kanal 5 ett nytt koncept med reality-serien *Förnimmelse av mord* i vilken de spiritualistiska medierna Lena Ranehag, Terry Evans, Jill Petersson och Jörgen Gustafsson anlätades för att försöka lösa ouppklarade mord-

⁹ Det SM i lavemang som arrangerades i talkshoven *I kväll med Robert Aschberg* är ett utmärkt exempel (se Furhammar 2006: 45).

¹⁰ Som andra produktioner inom genren (till exempel nederländska *Big Brother* som exporterats globalt) baserades dessa på färdiga internationella koncept. I synnerhet dansk reality med medier har varit en viktig inspirationskälla. *Förnimmelse av mord* är till exempel baserad på danska *Fornemmelse for mord* (2002).

fall. Serien lades dock ner efter två säsonger och blev Kanal 5:s sista satsning på egenproducerad reality med medier. En viktig anledning var bildandet av TV4 plus (sedan hösten 2011 Sjuan) 2003 och det faktum att kanalen rekryterade seriens producent Caroline Giertz. Giertz, som själv är ”troende” och mycket intresserad av övernaturliga fenomen har sedan dess varit pådrivande för utveckling av reality med medier och på olika sätt inblandad i dessa produktioner, idag som programledare i *Det okända*. Framväxten av denna typ av ”ockult-reality” hänger också samman med profylutvecklingen i TV4 plus. Kanalen är tydligt inriktad mot en kvinnlig publik i åldersspannet 25-59 år (se Kingsepp 2012: 134) vilket syns i dess många relationsshower, hälso-program och inredningsserier. En annan del av det profilerade utbudet utgörs av serier om andar och spöken, och TV4 plus har gradvis utvecklats till kanalen per se för sådana program. Bland satsningarna finns såväl fiction som *Medium* och *Ghost Whisperer* (båda ursprungligen från 2005) som reality – både anglosaxiska serier som *Most Haunted* och *Mannen som talar med andar* (båda ursprungligen från 2002) och egenproducerade program. År 2003 köpte man in danska *Andarnas makt* (*Åndernes magt* 2000-2002) där medier driver ut andar ur privatpersoners hem.¹¹ Serien omarbetades dock för att ges en lokal inramning; avsnitten introducerades bland annat av programledaren Malin Berghagen Nilsson och de kommenterades avslutningsvis av de svenska medierna Elisabeth Lannge, Anders Åkesson och Jörgen Gustafsson. *Andarnas makt* sändes i två säsonger (2003-2004) och 2004 skapade man en egen version: *Det okända*. Den nya serien följde på det hela taget den danska modellen och till programmet knöts Lannge,

¹¹ I *Andarnas makt* och de första säsongerna av *Det okända* refererade programledarna ofta till praktiken som ”andeutdrivning”. Terminologin har dock successivt förändrats i en neutral eller spiritualistisk riktning, och idag används nästan uteslutande uttrycken ”rensa hus” eller ”hjälpa andar över till andra sidan”.

Gustavsson, Evans, Ranehag, Petersson, Hall och Åkesson. Tematiskt sett har *Det okända* förändrats mycket lite under åren. Även om några program behandlat privata sittningar, alternativ healing, kristen exorcism och besök på kända hemsökta platser, har tyngdpunkten förblivit på ”spökerier” och husrensningar i hemmiljö. Bland medierna har Lanne och Åkesson dragit sig tillbaka, medan Vendela Cederholm, Birkan Tore, Camilla Örnberg och Pierre Hesselbrandt tillkommit. Örnberg och Hesselbrandt gavs denna möjlighet genom sitt deltagande i spinoff-serien *Akademien för det okända* (2007), en talangjakt där en grupp potentiella medier tävlade om en plats som ”husmedium” i *Det okända*. År 2014 förstärkte kanalen sin ”andeprofil” ytterligare med *En natt på slottet*, där populära Ranehag fick en egen show där hon nu utför privatsittningar med kända svenskar.

EN PLATS I DEN KULTURELLA MARGINALEN

Reality-serierna har blivit verkliga publiksuccéer och medierna har fått status som tv-stjärnor. Samtidigt kan man diskutera var den digitala nisch de fått tillträde till befinner sig i förhållande sig till andra ”platser” i det bredare tv-fältet. Friedrich Krotz, som vill inkludera Bourdieus maktkritiska teorier i medieanalyser, betonar att aktörer har tillgång till massmedier med olika social status och kulturellt kapital (Krotz 2009: 33-35). I ljuset av Krotz tankegångar är det tämligen uppenbart att de spiritualistiska medierna beretts en plats i den kulturella marginalen. De statliga kanalerna som är innehållsmässigt bredare och inkluderar en rad ”finkulturella” genrer (däribland kulturmagasin och snävare dokumentärer) har till exempel ett betydligt större kulturellt kapital än de reklamfinansierade och underhållningsinriktade motsvarigheterna där medierna varit verksamma (jfr Furhammar 2006: 316-332). Anlägger man dessutom ett genusperspektiv har de fått sin främsta plats i en kanal med en kvinnlig genuskodning, något som traditio-

nellt inte gett hög status.¹² Vidare kan man diskutera tv-formatet de kommit att verka inom och igenom. Reality faller tydligt inom ramen för program av typen lättsmält underhållning och är kanske den genre i det totala tv-utbudet som har lägst status. Det bör dock understrykas att kopplingen mellan spiritualism och underhållning vare sig är ny eller unik för tv-situationen. Som Alex Owen visat i sin studie av viktorsiansk spiritualism hade flera av dåtidens kända medier, bland andra Emma Hardinge Britten (1823–1899), bakgrund inom teatern och att besöka seanser kunde ofta vara roligt, inte minst på grund av de skämt som medierna levererade ”från andevärlden” (Owen 1989: 54). Samtidigt säger de samtida spiritualisternas förankring inom underhållningssektorn något om den ställning traditionen haft i den högmoderna svenska kontexten. Dels utgör spiritualismen en numerärt sett liten grupp som saknar officiella talespersoner¹³ och dels är den knappast att betrakta som en högstatustradition, vilket säkert bidragit till att medierna fått just ett utrymme i marginalen. Jämför man till exempel med väletablerade Svenska kyrkan blir det tydligt att en religiös grupps status påverkar det mediemässiga utrymme denna ges. Svenska kyrkan som varit en statsbärande institution och har ett fortsatt stort kulturellt kapital, har haft en självklar plats i statlig television, som bland annat sänt direkt från söndagsgudstjänster och högmässor. Representanter har vidare regelbundet deltagit i ”seriösa” format som debatt- och diskussionsprogram (jfr Furhammar 2006: 32-33). Leker man med tanken är det förmodligen lika otänkbart att en grupp präster skulle erbjudas och ta plats i lågstatusgenrer i de reklamfinansierade

¹² Även om studien inte fokuserar på reception är det värt att nämna att *Det okända* trots TV4 plus profil ses av lika många män som kvinnor (Kingsepp 2012: 134).

¹³ Frisk uppskattade 1989 medlemsantalen i SSR och SRAU till max 1000 personer (Frisk 1989: 34).

kanalerna – kanske en specialversion av *Big Brother* ("Prästgården") – som att spiritualistiska medier skulle medverka i genrer med hög status i TV1 eller Kanal 2. Ser man dessutom till den plats medierna nu har inom televisionen bidrar denna förmodligen ytterligare till att befästa spiritualismens låga status i och med att den förknippas med lättsam reality-underhållning.

REALITY OCH NYA PRAKTIKER

De uppgifter medierna fått i programmen, och som de blivit kända för, har varit att lösa mordfall och rensa hus. För en genomsnittlig tittare framstår det förmodligen som om dessa uppgifter varit vardagsmat för medierna men så är inte fallet; majoriteten av dem började faktiskt med detta först i samband med tv-inspelningarna. Detta framkommer i tidiga säsonger där de introduceras genom intervjuer, filmklipp från deras ordinarie verksamhet och via en pålagd speakerröst som redogör för deras bakgrund. Av allt att döma har de tidigare främst ägnat sig åt att leda seanser, ge privata sittningar, utföra healing och meditation, men också i ett par fall åt att spå i tarotkort och använda pendel. I *Förnimmelse av mord* får vi veta att Petersson (9.03.2003), Gustafsson (9.03.2003), Ranehag (27.04.2003, 4.05.2003) och Evans (12.10.2003) inte tidigare tagit sig an mordfall, och i intervjuerna beskriver de den nya uppgiften som en möjlighet att hjälpa offrens anhöriga att gå vidare, påvisa existensen av en andevärld, och som ett tillfälle att själva utvecklas medialt. Tendensen är densamma med husrensningarna, även om situationen är mer komplex, och skiljer sig åt mellan de svenska och danska medierna. De senare verkar ha en mer brokig bakgrund och flera har uppenbarligen rötter i en populär-spiritualistisk tradition. Bland dessa uppger ett par att de tidigare arbetat på liknande sätt även om majoriteten, i synnerhet de med bakgrund inom organiserad spiritualism, inte gjort det. Det verkar dock inte som om husrensningar haft någon framträdande position ens bland

de populärspiritualistiska medierna (10.11.2003). Bland *Det okändas* medier är det enbart Åkesson som uppges ha rensat hus tidigare (4.11.2004) och för Gustafsson, Cederholm, Lannge med flera har uppgiften inneburit en nyhet (28.10.2004, 10.03.2005, 6.12.2006).

Genom att medverka i tv har medierna fått ta sig an nya uppgifter och rituella praktiker. Ett exempel på hur en husrensning kan te sig gavs ovan, men det finns en stor variation i deras tekniker. Vissa formar en cirkel med de personer som bor på platsen medan andra föredrar att arbeta på egen hand. Ett par brukar även tända ljus. Det samtliga har gemensamt är dock hur de söker avhysa de störande andarna genom att (ofta verbalt) övertyga dem att gå ”mot ljuset”. En kritisk observatör kan förstås hävda att de bara ”spelar en roll” för kameran. Det finns dock anledning att betrakta mediernas anammande av husrensningar (och mordgåtor) på andra sätt. Det är viktigt att ha i åtanke att alla religiösa praktiker och riter (inklusive etablerade sådana som salat eller nattvarden) någon gång varit nya, och att det finns otaliga historiska exempel på hur religiösa representanter förändrat sin verksamhet på grund av förändrade omständigheter. Även om det i historisk belysning knappast är uppseendeväckande att medierna tagit sig an nya uppgifter är det intressant att vidare utreda hur och på vilka sätt medieprocesser och tv-trender bidragit till denna förändring.

Som nämnts ovan är de aktuella programmen till formen reality. Stella Bruzzi som studerat genren har pekat ut vissa kännetecken som är relevanta i sammanhanget. Utöver kombinerandet av filmtekniska grepp från dokumentären och såpoperan noterar Bruzzi hur den bygger på en inneboende paradox: samtidigt som den anspelar på och utger sig för att representera verkligheten är situationerna ofta iscensatta i syfte att skapa intressanta händelseutvecklingar. Realityn skapar med andra ord de händelser den dokumenterar (Bruzzi 2000: 97-98). Ett belysande exempel är *Expedition Robinson*. Även om man kunde följa verkliga personer tävla (och intrigera) på en paradisö hade ingen

av dem befunnit sig på platsen om det inte vore för serien. ”Reality-paradoxen” är tydlig i *Akademien för det okända*. Talangjakter med utslagning är tydligt inte i linje med hur spiritualistiska medier brukat tränas, men även *Andarnas makt*, *Förnimmelse av mord* och *Det okända* bygger på situationer frambringade för tv. I *Andarnas makt* beskriver den danske programledaren och reportern Thomas Breinholt faktiskt också husrensningarna (han kallar dem utdrivningar) som ”ett experiment” och berättar att (de organiserade) medierna Graham Bishop och Frank Munkø inte brukar ”undersöka spökhus” (8.09.2003, 22.09.2003, 29.09.2003). Ser man dessutom till personkonstellationen i *Det okända* (och *Andarnas makt*) är det uppenbart att redaktionen fört samman två olika grupper: människor som misstänker att det spökar hemma hos dem och spiritualistiska medier, och att programmet erbjuder mediernas hjälp som en lösning på de ”hemsöktas” problem. Precis som med deltagarna i *Expedition Robinson* är det dock osannolikt att dessa grupper skulle ha träffats om det inte vore för tv-programmet.

MORD, HUSRENSNINGAR OCH TV-TRENDER

Även om medierna på reality-manér ställts inför nya situationer ger genren i sig inga ledtrådar till varför de fått ta sig an just mordfall och husrensningar. Det är förvisso möjligt att spåra sådana praktiker bakåt inom det populärreligiösa fältet. Att klärvoajanta personer letar efter försvunna föremål eller personer är knappast någon nyhet, inte heller att människor tror att det spökar hemma. Det har även utförts olika former av rituella andeavlägsnanden i sådana populära sammanhang (se Dahlin 2014: 63), och det verkar som om det i vissa spiritualistiska cirklar förekommit en praktik som syftat till att föra över andar ”till andra sidan”. Denna förefaller dock ha haft en marginell ställning och det saknas forskning om hur den tett sig (om den till exempel kopplats

till hemsökta hus) och hur länge den existerat.¹⁴ Detta angreppssätt ger dock inget svar på frågan varför husrensningar och mordfall hamnat i fokus just nu. I teorin skulle man kunna tänka sig reality-program där medier fick ta sig an en rad andra populära praktiker, som kanalisering av utomjordingar, trumdans eller spådomskonst. Ser man däremot till bredare tv-trender vid tidpunkten då programmen skapades är det tydligt att *Förnimmelse av mord* och *Det okända* båda knyter an till sådana strömningar. Medievetaren Leif Furhammar som studerat populära teman inom reklamfinansierad (och statlig) television lyfter fram två verklighetsbaserade trender som är tänkvärda i sammanhanget. Den första är brottsinriktade program som fick ett genomslag under 1990-talet med serier som *Kriminellt* och *Efterlyst* och en mängd dokumentärer om mordgåtor och kända serie- och massmördare. Den andra är vad Furhammar beskriver som vardagsnära program, däribland en form som inriktats mot privatpersoners hem. I början av 2000-talet hade dessa alltmer tagit formen av reality-produktioner, där experter tillkallades för att hjälpa familjer att få ordning och reda, vilket kan ses i bland annat *Roomservice* (2001) och *Extreme Home Makeover* (2003)

¹⁴ Det saknas forskningsmässiga belägg för att denna praktik förekommit i svenska spiritualistiska organisationer. Något som stödjer antagande om att en sådan praktik existerat i andra länder och sammanhang är att Åkesson, då han agerade bisittare i *Andarnas makt*, påpekade att han kände igen vad de danska medierna gjorde, även om han vände sig emot hur verksamheten presenterades. Han underströk då att det inte rörde sig om en ”utdrivning” av onda andar utan om en spiritualistisk ”räddningscirkel” – en komplicerad procedur där en grupp personer ledda av ett ”väldigt avancerat transmedium” söker föra över en ande till andra sidan (12.04.2004).

(Furhammar 2006: 160-174, 207-214).¹⁵ Ser man till *Förnimmelse av mords* inriktning och *Det okändas* ”hemfixarfokus” är det tydligt att serierna knutit an till dessa båda trender, samtidigt som de introducerat en övernaturlig dimension. Det senare är viktigt. Serierna har nämligen inte bara influerats av verklighetsbaserade trender utan också av den våg av övernaturlig skräckfiktion med andetematik¹⁶ som uppstod strax innan sekelskiftet och som bland annat kommer till uttryck i filmer som *The Others* och *Sixth Sense* (jfr Kingsepp 2012: 133).

SKRÄCKFIKTION I HEMMILJÖ

Ser man närmare på *Det okändas* tematik, berättartekniska uppbyggnad och dess film- och redigeringstekniker är serien också påtagligt influerad av skräckfiktion med äldre rötter. Yvonne Leffler som studerat skräck i litteratur och film diskuterar såväl allmänna drag som specifika teman som är av analytiskt intresse. Skräckberättelsen kännetecknas enligt Leffler av en ”förväntansskapande mysteriestruktur”, där tittaren genom att följa huvudpersonen gradvis övertygas (inom filmens ram) om existensen av okända, företrädesvis onda makter – en insikt som kulminerar i dramatiska möten med dessa (Leffler 2001: 38-40). Leffler identifierar även ett framträdande tema i västerländsk skräck: invasion av den privata sfären (familjen och hemmet). Filmer av detta slag slog igenom under slutet av 1960-talet med produktioner som *Rosemary's Baby* (1968). Ett par år senare kom den tongivande

¹⁵ Ett senare exempel som kan ses som en ”sekulär” motsvarighet till *Det okända* är TV4:s *Rent hus* (2008-2009) där två färgstarka damer gjorde hembesök och städade privatpersoners hem, inte från andar men väl från smuts.

¹⁶ Jag förstår i likhet med Yvonne Leffler och Douglas E. Cowan skräck som en skrämmande genre som är avhängig det känslomässiga engagemang den lyckas väcka hos tittarna (Leffler 2001: 29-30, Cowan 2008: 17-19).

The Exorcist (1973) som i sin tur inspirerade till bland annat *Omen* (1976), *The Amityville Horror* (1979), *Poltergeist* (1982) och en rad senare filmer (Leffler 2001: 20-22).¹⁷ Utöver den gemensamma strukturen uppvisar dessa filmer också stora rolluppsättningsmässiga likheter, där personkonstellationer som ”den hotade familjen” och ”den rituella experten” (vars uppgift består i att hjälpa familjen att driva ut de ovälkomna besökarna) återkommer. I *Exorcist* störs en ensamstående mor och hennes dotter (som visar sig vara besatt) av demoner och uppdraget att driva ut dessa – vilket utgör filmens kulmen – går till två katolska präster (*Exorcist* 1973).¹⁸ *Amityville Horror* och *Poltergeist* porträtterar två nyinflyttade barnfamiljer som hotas av andar som knackar i väggarna, flyttar föremål och etablerar kontakt med barnen. Situationen eskalerar och en expert tillkallas. I *Amityville Horror* vänder sig modern till en katolsk präst, som dock misslyckas att driva ut det onda ur huset (*Amityville Horror* 1979). I *Poltergeist* sker ett brott med den kristna inramningen, då funktionen som rituell expert tas över av det klärvoajanta mediet Tangina Barrons. Filmen introducerar också spiritualistiska motiv, och man kan bland annat se hur Barrons genom en seansliknade ritual söker föra över osaliga andar till andra sidan (*Poltergeist* 1982).¹⁹ Ingen av de tre filmerna slutar dock lyckligt: även

¹⁷ Temat har sedan dess återanvänts och utvecklats i bland annat *The Exorcism of Emily Rose* (2005), *The Haunting in Connecticut* (2009) och nyinspelningen av *Amityville Horror* (2005). Andar och hemsökelse har även berörts inom skräckkomedier som *Ghost Busters* (1984).

¹⁸ Michael W. Cuneo har påvisat hur *Exorcist* och de böcker filmen inspirerade till bidrog till att uppliva exorcism i katolska och protestantiska grupper i USA. Exorcismen hade vid denna tidpunkt närmast dött ut (Cuneo 2002: xi-xiii).

¹⁹ Barrons konkluderar efter ”seansen” att ”this house is clean”, ett uttalande som påminner om uttrycket att rensa hus.

om demonen drivs ut i *Exorcist* förstår tittaren att ondskan finns kvar, och i *Amityville Horror* och *Poltergeist* tvingas familjerna att fly sina hem hals över huvud.

BERÄTTARSTRUKTUR, ROLLER OCH FILMTEKNIK I *DET OKÄNDA*

Det okända anspelar obestriddligen på temat om invasion av den privata sfären (hemmet). Programmet består av tre delar som åtskiljs av reklampauser – en introduktion till familjens problem, en sekvens som skildrar mediets arbete, samt en utvärdering av detta arbete – varav de båda första följer skräckfiktions mysteriestruktur. Innehållsmässigt består dessa av intervjuer med de hjälpsökande familjerna, filmklipp från deras hem och dramatiseringar (återskapade situationer där de ”spelar sig själva”) av särskilt skrämmande händelser. Dessa moment har genom redigering och en pålagd speakerröst sammanfogats till en berättelse om ett successivt stegrande andligt hot, som avslutningsvis konfronteras och avlägsnas av det spiritualistiska mediet.²⁰ Efter att familjens historia (uppseendeväckande ofta är de nyinflyttade) presenterats redogör familjemedlemmarna själva för tidiga upplevelser – de kan ha känt sig iakttaga på vissa platser eller hört underliga ljud – som fått dem att misstänka att något inte står rätt till i hemmet. Problemen intensifieras dock, vilket får dem att överge sina inledande tvivel, med

²⁰ Även om materialet är redigerat för att passa *Det okändas* skräckinfluerade och eskalerande berättarstruktur verkar de boende ha påfallande lätt att följa denna struktur. Jag misstänker att en anledning är att de själva sett skräckfilm och identifierar sig med de boende i dessa. Det förekommer faktiskt en del referenser till skräck i fler av intervjuerna. Ett par i den första säsongen refererar till exempel skämtsamt till sitt hem som ”huset Gud glömde”, vilket är den svenska titeln på *Amityville Horror* (28.10.2004). Det är också sannolikt att de hjälpsökande, efter några säsonger, modellerar sina berättelser på förlagor från programmet.

störande ljud om nätterna, underliga lukter, eller upplevelser av en osynlig närvaro som rör vid dem. Ofta betonas just barnens utsatt-
het genom klipp från deras rum och redogörelser för hur rädda de är. Situationen kulminerar i (dramatiserade) möten med besökarna, ofta i form av en syn av ett spöke eller i enstaka fall ett fysiskt angrepp. Dramatiken byggs och förstärks ytterligare genom kuslig musik (entonig synth), speakerkommentarer och skräckfilmsinfluerade film- och redigeringstekniker. Till exempel filmas exteriören genom någon typ av vegetation, vilket ger intryck av att något bevakar hemmet utifrån, och både exteriör- och interiörklipp har under redigeringsprocessen getts mörkerfilter, så att vardagliga rum och objekt framstår som hotfulla (jfr Leffler 2001: 21).²¹ De boendes hjälplöshet inför de skrämmande fenomenen understryks genom ett klipp där de vädjar om hjälp – om *Det okändas* medium inte kan avlägsna det som finns i hemmet kommer de att tvingas flytta – och speakerröstens konkluderar att något verkar vilja driva familjen från platsen. I nästföljande del introduceras mediet som fått i uppgift att hjälpa familjen, och tittaren får nu följa hur vederbörande identifierar andarna på platsen. Mediet börjar med att tätt åtföljd av familjemedlemmarna gå husesyn och redogöra för kroppsliga upplevelser (värme, kyla, lukter eller smärta), känslor, tankar och inre bilder som dyker upp på olika ställen i hemmet. Dessa tolkas i termer av andekommunikation och som ledtrådar till hur andarna levt, dött och varför de uppehåller sig i hemmet. Med utgångspunkt i dessa intryck och respons från de boende skapar medierna stegvis berättelser om andarna och deras olika livsöden. I regel identifieras två typer: avlidna ”släktingar” som är ”på besök” från andevärlden

²¹ Det finns påfallande visuella likheter mellan hur huset i *Amityville Horror* och hemmen i *Det okända* porträtteras. För det första har de filmats lätt underifrån, och för det andra har vid redigeringen färgerna och ljuset tonats ner, medan kontrasten ökats.

och sådana som ”fastnat” och inte gått över till andra sidan. De förra beskrivs i positiva termer; även om de kan störa för att påkalla uppmärksamhet har de kommit av omtanke: för att stötta, ge råd, eller be om ursäkt för något de gjort i livet. Det är den andra kategorin som anses ligga bakom de obehagligaste fenomenen och som måste avlägsnas. I regel pekas dessa andar ut som personer som tidigare bott på platsen och ”stannat kvar”, antingen för att de inte insett att de är döda eller på grund av att de inte velat gå över till andevärlden. I båda fallen uppfattar de dock de boende som inkräktare på sina domäner.²² I den andra delens dramatiska höjdpunkt konfronterar mediet den eller dessa andar och rensar hemmet genom att föra dem över till andra sidan. Mediet söker då övertyga dem att lämna platsen och ”gå mot ljuset” till andevärlden, samtidigt som hon eller han beskriver andarnas respons. Ofta rapporterar medierna initialt motstånd – andarna kan skälla ut, smäda eller fysiskt påverka dem och vägra att gå – men de klargör efter en stunds ”kamp” att de lämnat platsen, vilket brukar leda till lättade suckar från de boende. Efter att ha utfört en slutgiltig ”besiktning” av hemmet tar mediet farväl av familjen.

Det är uppenbart att skaparna av *Det okända* (och *Andarnas makt*) approprierat och återanvänt berättar- och filmtekniska modeller från skräckfilm, vilket utgör ett exempel på medielogik. I programmets första båda delar återfinns såväl berättelsen om det accelererande andliga hotet mot familjen som den kulmen som sker vid rensningen. Ser man till de berättarmässiga funktioner som deltagarna har finns också iögonfallande likheter mellan hur familjerna i *Exorcist*, *Amity-*

²² Tanken att andar inte insett att de avlidit och därför ”stannat kvar” återfinns i *The Sixth Sense* (1999) och *The Others* (2001) som utkom bara ett par år före *Andarnas makt* började sändas i TV4 plus. Det vore intressant att vidare utreda relationerna mellan detta skräcktema och den kategori andar som *Det okändas* medier menar ”har fastnat”.

ville Horror och *Poltergeist* och de boende i reality-serien skildras. Det samma gäller skräckfilmernas rituella experter och de spiritualistiska medierna. De boende porträtteras som ”den hotade familjen” medan medierna och deras nya funktion som husrensare bygger på förlagan ”den rituella experten” från skräckfilmerna.

SPIRITUALISTISK BEVISFÖRING I NY TAPPNING

Även om medierna fått agera inom ramen för färdiga koncept har de ändå haft möjlighet att dra nytta av och sätta sitt avtryck på programmen. Kingsepp har noterat ett missionerande drag i *Det okända*, där programledare, redaktion och medier gemensamt söker övertyga om att spökerierna och mediernas förmåga att kommunicera med andar är verkliga (Kingsepp 2012: 138).²³ Denna tendens kan urskiljas i samtliga delar men får en framträdande ställning i det avslutande och utvärderande momentet, som radikalt bryter med skräckberättelsen. Det arbete som där görs fungerar i praktiken bekräftande och har uppenbara rötter i den tradition där medierna har sin bakgrund. I likhet med andra nya religiösa rörelser som växte fram under 1800-talet påverkades spiritualismen påtagligt av de framväxande naturvetenskaperna (jfr Hammer 2004: 238-246). Företrädare för rörelsen menade redan från starten att den egna världsbilden var förenlig med naturvetenskapliga rön, och sökte också vinna anhängare genom att vetenskapligt *bevisa* existensen av en andevärld (Oppenheim 1985: 32, 46, 70-77, Swatos 1990: 471-476). I jakten på sådana bevis har man använt tekniska innovationer som kameran för att fånga andar på bild (Oppenheim 1985: 199-203, Daugbjerg 2014: 50-58) men också sökt bekräfta uppgifter medier förmedlat ”från andevärlden”. En central tanke bakom seanserna har varit just att besökarna ska kunna känna igen och

²³ Samma ansats finns i *Förnimmelse av mord*.

identifiera de andar som medierna beskriver och därigenom bekräfta en spiritualistisk världsbild (se Oppenheim 1985).

Medierna har genom *Det okända* fått tillgång till en ny massmedial arena där de kunnat fortsätta detta bevisdrivande projekt och dessutom vända sig till en bred allmänhet. Den tredje delen av programmet kan nämligen beskrivas som en digitaliserad version av den äldre spiritualistiska missionstraditionen. Ser man till de aktuella bevisförande-strategierna förekommer dock få referenser till naturvetenskaperna. Inte heller används kamerorna i första hand för att försöka filma andar, vilket till exempel görs i den brittiska serien *Most Haunted*. Fokus ligger istället på att bekräfta de uppgifter som medierna lämnat under sitt besök – både om avlidna anhöriga och ”osaliga” andar. Det finns i denna del två olika moment som fungerar trovärdighetsskapande: en uppföljningsintervju med de drabbade familjerna, där deras berättelser spelar en central roll, och ett mer journalistiskt inslag. Under intervjuerna frågar programledaren (sedan hösten 2004 Giertz) hur de upplevde mediets besök och om störningarna i hemmet upphört efter detta. Majoriteten beskriver mötet med mediet på ett mycket positivt sätt och berättar att de både kunde känna igen sina anhöriga i deras beskrivningar och att det blivit lugnare i hemmet; det senare verkar förstås bekräftande genom att det indikerar att det faktiskt fanns obehagliga andar där som mediet lyckats avlägsna.²⁴ Det lyckliga slutet (som skiljer sig från skräckfilmerna) betonas tydligt, inte bara via intervjuklipp, utan också genom att mörkerfiltren avlägsnas och lugnare musik introduceras. Många boende beskriver också mediets besök som en vändpunkt på en personlig resa – på ett sätt som för tankarna till väckelsekristna omvändelseberättelser – där de lämnat en

²⁴ I de få fall där de rapporterar fortsatta störningar får ett av medierna besöka platsen igen.

tidigare skeptisk hållning och överbevisats om existensen av en andevärld (jfr Sanner 1995: 358).

Det andra momentet syftar till att finna bevis för att de andar som ”fastnat” verkligen har existerat. Till skillnad från det förra verkar detta inte ha spiritualistiska rötter, utan ha sitt formmässiga ursprung i den undersökande journalistiken. Tittaren får här följa en av programmets reportrar ringa runt, möta och intervjuar personer med god lokalhistorisk kännedom – i regel från någon hembygdsförening. Reportern beger sig också in i arkiven i jakt på spår efter historiska personer vars namn, ålder, yrke och livshistoria stämmer in på mediernas beskrivningar. I praktiken görs en mycket välvillig tolkning där individer med liknande namn, som kan ha bott en bra bit från den hemsökta platsen, identifieras med de själar medierna sagt sig vara i kontakt med. Det är emellertid inte bara reporterens slutsatser som verkar övertygande. Tv som massmedium bär onekligen med sig möjligheter att visuellt och narrativt skapa trovärdighet och i *Det okända* används olika redigeringstekniker i detta syfte. Efter efterforskningarna ges andarna nämligen ”kött på benen” och ”förvandlas” till verkliga historiska personer. Speakerrösten redogör här, till tonerna av lätt melankolisk musik, för dessas livsöden genom att kombinera uppgifter mediet gett med information (som namn, årtal och yrke) från arkiven. Under tiden visas ett kollage av klipp från historiska källor, reprisar från mediets besök och bilder från trakten vid tiden då ”anden” i fråga levde. Om möjligt personifieras denna också genom ett fotografi av vederbörande.

EN POTENTIELLT HOTFULL ANDEVÄRLD

Trots att den bevisande ambitionen har spiritualistiska rötter skiljer sig den andevärld *Det okända* söker belägga betänkligt från hur de flesta spiritualister föreställt sig denna. Historiskt sett (och även idag) har denna företrädesvis beskrivits som en ljus och fridfull plats där man efter döden återförenas med sina nära och kära. Andekontakter har

också lyfts fram som något positivt, och andarna som vänliga besökare (ofta anhöriga) från andra sidan (Oppenheim 1985). *Det okända* inkluderar förvisso positiva beskrivningar, vilket ses i mediernas redogörelser för de kärleksfulla släktingar som pockar på de boendes uppmärksamhet. I programmet har dock de obehagliga och potentiellt fientliga andarna fått en framträdande position på bekostnad av de mer vänligt sinnade motsvarigheterna. De obehagliga andarna befinner sig inte heller ”tryggt” på andra sidan utan någonstans mellan den mänskliga världen och andevärlden, där de kan påverka och besvära den förra. Föreställningar om andevärlden har, i korthet, antagit en mörkare ton. Anledningen är förstås den skräckinfluerade hemsökelseidé som serien bygger på, där existensen av ”osaliga” andar utgör ett grundvillkor för berättelsen.²⁵ Genom att medverka i konceptet – att ta sig an hemsökta hus och avhysa andar som ”fastnat” där – bidrar medierna själva till denna förändring, men jakten på bevis är också viktig då den i hög utsträckning syftar till att finna belägg för att de obehagliga andarna existerat. Även om de boendes försäkran om att husrensningarna varit framgångsrika och de journalistiska efterforskningarna används för att övertyga tittarna om att det finns en andevärld, stödjer dessa inslag samtidigt föreställningar om att många avlidna, snarare än att bege sig till andra sidan, ”går igen”, besväras de levande och kan behöva avlägsnas.

SAMMANFATTNING

Studien har behandlat spiritualistiska mediers entré i svensk television under 2000-talet med utgångspunkt i medieteoretiska diskussioner.

²⁵ Det vore intressant att spåra eventuella rötter till detta tema inom folktron. I det svenska bondesamhället har det som bekant funnits både föreställningar om att de döda kan gå igen (och skada de levande) och magiska riter vars syfte varit att förhindra detta (se bl.a. Östling 2012: 25-26).

Under vägens gång har jag visat hur medierna getts utrymme i den kulturella marginalen i ett nytt tv-landskap präglad av medielogik. Medierna har fått plats i de reklamfinansierade och underhållningsinriktade kanalerna (främst TV4 plus) och verkat uteslutande inom reality-produktioner som *Förnimmelse av mord* och *Det okända*. Genom dessa har de getts möjlighet att fortsätta ett missionerande spiritualistiskt projekt som syftar till att bevisa existensen av en andevärld. Samtidigt har de inte själva kunna bestämma programmets inriktning eller vilka uppgifter de ska ta sig an. De verksamheter de tidigare ägnat sig åt – seanser, privata sittningar, healing och meditation – har getts relativt lite uppmärksamhet. Programmets inriktning har istället, i enlighet med medielogik, utformats i linje med aktuella tv-trender, format och genrer. Som andra reality-serier är *Förnimmelse av mord* och *Det okända* baserade på koncept och situationer som skapats för tv. För medierna har deltagandet inneburit att de ställts inför nya uppgifter och anammat praktiker de inte tidigare ägnat sig åt: att arbeta med mordfall och rensa hus, vilket förändrat karaktären på deras mediumskap. Spårar man rötterna till det koncept *Det okända* (och *Andarnas makt*) bygger på finns tydliga influenser från skräckfilm i hemmiljö, där redaktionen återanvänt fiktionens berättar- och filmtekniska modeller. Ser man till de ”roller” de boende och de spiritualistiska medierna getts finns också påtagliga likheter med återkommande karaktärsfunktioner i filmer som *Exorcist*, *Amityville Horror* och *Poltergeist*, och det är möjligt att se hur den hemsökta familjen i *Det okända* presenteras i enlighet med en konstellation jag valt att kalla ”den hotade familjen” medan medierna övertagit rollen som ”den rituella expert” som ska avlägsna de andliga hoten. I ljuset av dessa likheter är det troligt att de nya husrensningarna är direkt influerade av liknande praktiker i filmens värld.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Arbetet med artikeln har väckt en rad frågor om vidare forskning. En möjlighet vore att undersöka hur medierna förhållit sig till sin tv-medverkan; hur har de konkret tagit sig an och lärt sig att rensa hus, och hur har de förvaltat sitt nya kändisskap? Det vore vidare intressant att studera reception, både bland tittare generellt och i den bredare spiritualistiska miljön. Tro på andar och mediers förmåga att kommunicera med dessa ökar idag i Sverige (se Morhed 2001) och det är troligt att program som *Det okända* varit, och är, viktiga för att sprida sådana föreställningar. I varje fall tycks ”medium-tv” ha lett till ökad efterfrågan på husrensningar, något som noterats av såväl Giertz (*Det okända* 3.02.2008) som flera av medierna.²⁶ Även utbudet av sådana tjänster verkar ha ökat. På Internet finner man idag en uppsjö aktörer som erbjuder dessa²⁷ och flera av tv-medierna (däribland Marion Dampier Jeans från *Andarnas makt* och Terry Evans) har inkorporerat praktiken i sin ordinarie verksamhet. Evans erbjuder också kurser i vad han kallar ”ghost busting” för framtida medier, vilket på sikt kan leda till mer genomgripande förändringar av det spiritualistiska mediumskapet.²⁸ Man kan emellertid också se kritik och tecken på motstånd, i synnerhet i äldre spiritualistiska föreningar. För drygt ett år sedan gjorde jag en rundringning till en handfull föreningar runtom i landet och frågade om de utförde husrensningar. Ett par av företrädarna förklarade då (lätt irriterat) att de inte ägnade sig åt ”spökjakt” utan sysslade med ”mediala demonstrationer” (seanser) och healing. En av dem förtydligade att hon under senare år avböjt flera sådana förfrågningar,

²⁶ Se till exempel: <http://spiritualism.se/kursprogram/kurs-hemsokta-hus-med-marion-dampier-jeans>.

²⁷ Se: <http://www.fridfullt.com>; <https://mediumandreas.wordpress.com>.

²⁸ Se: <http://creativexperiences.se/2014/06/24/medial-undersokning-rening>.

och betonade att det var viktigt att skilja mellan ”vad som visas på tv” och den ”verkliga spiritualism” som hon menade att hennes förening representerade. Bland seansbesökare i Göteborg var reaktionerna blandade. Vissa var glada att andar och medier uppmärksammats i tv medan andra framhöll att de inte såg husrensningar som en del av den egna traditionen, och att de fruktade att *Det okända* skulle skrämna snarare än att locka personer till rörelsen. Utifrån det lilla material jag hittills samlat in förefaller husrensningarna ha en ambivalent ställning inom de spiritualistiska organisationerna och det vore intressant att vidare utreda hur de mottagits – både i föreningarna och i den populärspiritualistiska miljön. Under 1800-talets slut utgjorde frågor som spiritualismens förhållande till kristendom (Oppenheim 1985: 103-110) och om man trodde på återfödelse (Sanner 1995: 335-348) vattendelare inom rörelsen. Det vore väl värt att undersöka om husrensningarna spelar en sådan roll idag.

BIBLIOGRAFI

Litteratur

- Altheide, David L. & Robert P. Snow, *Media Logic*. Beverly Hills: Sage 1979.
- Asp, Mats, ”Medialization, Media Logic and Mediarchy”, *Nordicom Review*, volym 11, 1990: nr. 2, s. 47-50.
- Asp, Mats, ”News Media Logic in a New Institutional Perspective”, *Journalism Studies*, volym 15, 2014: nr. 3, s. 256-270.
- Bruzzi, Stella, *New Documentary. A Critical Introduction*, London: Routledge 2000.
- Clark Schofield, Lynn, *From Angels to Aliens. Teenagers, the Media, and the Supernatural*, New York: Oxford University Press 2003.
- Clark, Lynn Schofield, ”Religion Twice Removed: Exploring the Role of Media in Religious Understandings among ’Secular’ Young People”, Nancy T. Ammerman (ed.), *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*, New York: Oxford University Press 2007, s. 69-81.
- Cowan, Douglas E., *Sacred Terror. Religion and Horror on the Silver Screen*, Waco: Baylor University Press 2008.

- Cuneo, Michael W., *American Exorcism. Expelling Demons in the Land of Plenty*, New York: Doubleday 2001.
- Dahlin, Olov, "Att "rensa" hemsökta hus. En gammaltroendes botande-verksamhet", Jessica Moberg & Göran Ståhle (red.), *Helig hälsa. Helandemetoder i det mångreligiösa Sverige*, Dialogos: Stockholm 2014, s. 51-73.
- Daugbjerg, Mads, "Spirits of Connection: Séances and Sciences in Paranormal Gettysburg", Dorte Refslund Christensen & Kjetil Sandvik (eds.), *Mediating and Remediating Death*, Farnham: Ashgate 2014, s. 43-62.
- Frisk, Liselotte, *Nyreligiositet i Sverige. Ett religionsvetenskapligt perspektiv*, Nora: Nya Doxa 1998.
- Furhammar, Leif, *Sex, såpor och svenska krusbär. Television i konkurrens*, Stockholm: Ekerlid 2006.
- Hammer, Olay, *På spaning efter helheten. New age: en ny folketro?* Stockholm: Wahlström & Widstrand 2004 (utökad och omarbetad utgåva).
- Hill, Annette, *Paranormal Media. Audiences, Spirits, and Magic in Popular Culture*, London: Routledge 2011.
- Hjarvard, Stig, "The Mediatization of Religion. A Theory of the Media as an Agent of Religious Change", *Nordicom Review*, volym 2, 2008: nr. 29, s. 105-134.
- Hjarvard, Stig, *The Mediatization of Culture and Society*, London: Routledge 2013.
- Kalvig, Anne, "Dødekontakt i Rogaland", *Kirke og Kultur*, volym 118: 2013, nr. 2, s. 132-145.
- Kalvig, Anne, "TV Norge og Kanal FEM: Den nye tids bodbringerar", *Din – Tidsskrift for religion og kultur*, nr. 4, s. 45-63.
- Kingsepp, Eva, "Medier i medier: Det okända och döden som ett annat sätt att vara", Anja Hirdman (red.), *Döden i medierna: Våld, tröst och fascination*. Stockholm: Carlsson Bokförlag 2012.
- Krotz, Friedrich, "Mediatization. A Concept With Which to Grasp Media and Social Change", Knut Lundby (red.), *Mediatization. Concepts, Changes, Consequences*, New York: Lang 2009, s.21-40.
- Leffler, Yvonne, *Skräck som fiktion och underhållning*, Lund: Studentlitteratur 2001.
- Lundby, Knut, "Introduction: Mediatization as Key", Knut Lundby (ed.), *Mediatization. Concepts, Changes, Consequences*, New York: Lang 2009, s.1-18.
- Lövheim, Mia, "Inledning", Göran Larsson, Mia Lövheim & Alf Linderman (red.), *Religion och medier. Några perspektiv*. Lund: Studentlitteratur 2006, s. 11-20.
- Morhed, Sven-Eric, "Om tron på det oförklarliga i en vetenskaplig tidsålder", Carl Bråkenhielm (red.), *Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådningar i dagens Sverige*, Nora: Nya Doxa 2001, s. 66-104.

- Oppenheim, Janet, *The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England 1850-1914*, Cambridge: Cambridge University Press 1985.
- Owen, Alex, *The Darkened Room. Women, Power and Spiritualism in Late Victorian England*, Chicago: University of Chicago Press 1989.
- Partridge, Christopher, *The Re-Enchantment of the West. Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture. Vol 2*, London; T & T Clark International 2004.
- Sanner, Inga, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*, Stockholm: Carlsson 1995.
- Swatos, William H., "Spiritualism as a Religion of Science", *Social Compass*, vol. 37, 1990: 4, s. 471-482.
- Östling, Per-Anders, *Spöken, medier och astrala resor. Övernaturliga upplevelser, folketro och alternativa världsåskådningar i våra dagars Sverige*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2012.

Opublicerade artiklar

- Krüger, Oliver, "The Mediatisation of Religion: A Critical Consideration of a New Paradigm", paper presenterat vid panelen "Media, Religious Communities, and Society: Adaptation and Transformation", IAHR, Erfurt 2015.

Internetreferenser

Internetsidorna kontrollerades 7.08.2015 och samtliga länkar var då aktiva.

Fridfullt: Andlig energirådgivning för hus: <http://www.fridfullt.com/>

Medium Andreas: <https://mediumandreas.wordpress.com/>

Ramsbergsgårdens hemsida: http://www.ramsbergsgarden.se/uploads/1/8/7/2/18724800/sv._moderna_spiritualistiska_historia.pdf;
<http://www.ramsbergsgarden.se/garingrdens-historia.html>

Spiritualism i fokus: <http://spiritualism.se/international-information>;
<http://spiritualism.ifokus.se/articles/5417086b8e0e746f31002cb0-andar-och-medium-pa-tv>

<http://smdb.kb.se/catalog/search?q=det+sp%C3%B6kar&sort=OLDEST>

Sveriges spiritualistiska kyrka: <http://spiritualism.se/kursprogram/kurs-hemsokta-hus-med-marion-dampier-jeans/>

Terry Evans hemsida: <http://creativexperiences.se/2014/06/24/medial-undersokning-rening/>

Tv-material och filmer

Akademien för det okända (TV4 plus, 2007)

Andarnas makt (TV4 plus, 2003-2004). I artikeln refereras till följande avsnitt: 8.09.2003, 22.09.2003, 29.09.2003, 10.11.2003 och 12.04.2004.

Det okända (TV4 plus, 2004-2011). I artikeln refereras till följande avsnitt: 28.10.2004, 4.11.2004, 10.03.2005 och 3.02.2008.

Förnimmelse av mord (Kanal 5, 2003). I artikeln refereras till följande avsnitt: 9.03.2003, 27.04.2003, 4.05.2003 och 12.10.2003.

Ghost Busters (1984)

Poltergeist (1982)

The Amityville Horror (1979)

The Amityville Horror (2005, nyinspelning)

The Exorcism of Emily Rose (2005)

The Exorcist (1969)

The Haunting in Connecticut (2009)

The Others (2001)

The Sixth Sense (1999)

Samtal

Samtal med seansbesökare i Spiritualistiska sällskapet i Göteborg (01.10.2013) och Förbundet två världar (16.10.2013). Båda föreningarna är verksamma i Göteborgsområdet.